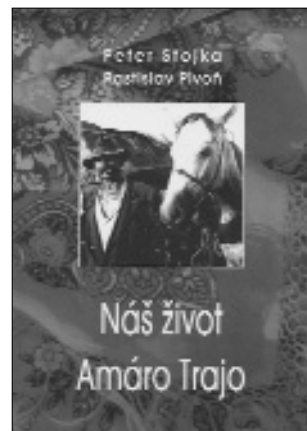

Peter Stojka, Rastislav Pivoň

Náš život / Amáro Trajo

sd studio, Bratislava 2003, 138 s., ISBN 80-969005-0-3

Romská pospolitost se může pochlubit dalšími novinkami: Romové v prostoru bývalého Československa přestávají být pouhými objekty bádání o jejich kultuře a aktivně se zajímají o otázky své existence. Naplňují tak důvěru humanistů v ně vloženou, že i intelektuálních výkonů takového ražení budou schopni. A vystoupit z každodenní samozřejmosti a detailně popsat zdánlivé triviality je opravdu netriviální duševní výkon. Další primát najdeme v tom, že romský text nevznikl, jako často, překladem z majoritního jazyka, ale přímo v mateřštině autora. Kromě intelektuálních kvalit autora to svědčí i o pokroku v obecném pojetí romštiny. Předchozím generacím romských tvůrců byla tato intelektuální potřeba mentálně nedostupná, nacházeli se v zajetí stereotypní představy o neslučitelnosti romštiny se vzdělaností. Svědčí to o změně postojů jak majority, tak Romů, oběma skupinám psaní v romštině začíná připadat nejen možné, ale i bez obav přípustné.

Za povšimnutí stojí přitom i fakt, že autor-průkopník (v uvedeném slova smyslu) patří v rámci menšiny romské k další menšině. Narodil od jiných slovenských Romů, kteří jsou skoro ve všech oblastech veřejného života jazykově zastoupeni alespoň namátkou, Olaši, k nimž Peter Stojka náleží, jako kdyby neexistovali.

Další unikát spočívá v tom, že kniha vzešla ze spolupráce příslušníků obou těchto dvou naprosto odlišných subetnik, která se jinak skoro nestýkají. A nejde přitom o nějaký formální způsob spolupráce založený třeba na překladu do slovenštiny. Na knize lze demonstrovat nejen možnost takovéto spolupráce, ale i její váhu. Vznikla ze studnice postřehů a vnímavosti účastníka popsané kultury Petra Stojky a z působení dlouholetého odborníka na romskou kulturu (bez ironického nádechu) Rastislava Pivoň jako katalyzátoru, organizátoru i zdroje motivace. Pivoň dokresluje panující vztah s Olachy v úvodu, a to prostřednictvím vzpomínky na olašskou spolužačku, se kterou byl okolím „hozen do jednoho pytle“ (respektive školní lavice).

Formálním obsahem kniha nedisponuje, ale jako kdyby autoři cítili jeho potřebu, poskytli náhradu za něj hned v první kapitole, nadepsané „Čo je rómstvo – Romimo“. Jako součást úvahy o tom, co tento výraz pro Olacha znamená, vyjmenují všechna hlavní témata: výběr kmotra, křest, domluva ženicha u nevěstinih rodičů, soudnictví, postavení muže a ženy, morálka-slušnost, oblékání, jazyk, hudba, bydlení a pohřeb. To jsou ústřední pojmy, kterými se kniha pak jednomu za druhým detailně věnuje ve formě paralelního slovensko-romského textu. V rámci jednotlivých kapitol jsou popsány jak technické detaily používaných předmětů a postupů, tak i důvody jednání.

Detailnost se projevuje místy tím, že se určité pasáže věnované průběhu různých oslav s lehkou obměnou nápadně opakují, hlavně v případech doprovodných slovních frází. Úroveň ustálenosti a opakování těchto obrátů potvrzuje, že se jedná o rituál.

Publikace je opatřena fotografiemi, které – možná záměrně – nejsou popsány a pocházejí z rodinné sbírky obou autorů a z fondu Inforoma, který vybudoval Rasťo Pivoň. Poslednímu vděčíme i za drobné poznatky ke klíčovým kapitolám a za zasazování daného zvyku do kontextu okolních kultur a jiných romských seskupení. Výběr těchto (dále nedoložených) poznámek působí občas nahodile, jako např. námluvy u „Polska Roma“ (s. 32) nebo obřad testování panenství u muslimských Romů (s. 48).

Podání popisů je autentické a tím jistě vysoce pravdivé, alespoň pokud se nesnažíme najít reprezentativnost. Ve velmi osobních pasážích by člověk čekal možná zkrášlení, vynechání, zatajení, aby povrchního majoritního čtenáře nic nezaskočilo, ale srovnání dění v textu s tím, co lze pozorovat v jiných rodinách, k takovým obavám neopravňuje. S vědeckým odstupem líčí Stojka i choulostivé procedury námluvy nevěsty, a dodržuje si tak svoji vnitřní objektivitu, přestože ví o nebezpečí odsouzení bulvární částí majority. Autenticitu by mohl ilustrovat postřeh z jedné romské rodiny, která měla knihu doma. V choulostivé situaci, kdy si nevěděli rady s oblečením, obrátili se na příslušné pasáže v knize v naději, že jim bude poskytnut návod. Tím se z knihy stává kodifikační počín, a v postupu z deskriptce k preskripci zvyků, v jakémisi neplánovaném schvalovacím procesu, šla olašská komunita o obrovský krok vpřed. O přijetí starého zákona ve společenství Židů v době jeho uvádění není známo nic, ale romská norma není na rozdíl od něho podepřena Boží autoritou.

Rasťo Pivoň se v úvodu táže, do jaké míry měli – na úkor čtivosti – v překladu zachovat co nejvíc z textu původního. Plně se ztotožňují s rozhodnutím zvolit pro překlad raději volnější, srozumitelnější formu. Charakter jazyka je prostě takový, že by původní krásné obraty v příliš doslovném překladu působily hloupě, neohrabaně, divně. Plná krása jazyka a kultury, kterou zprostředkovává tak čeká na objevení pro ty, kteří se s jazykem seznámí aspoň natolik, že známá slovíčka začnou náhle objevovat i v neznámých kontextech. Známe-li např. doslovný význam výrazu *čáčo them* („pravá země“, s. 103), musíme ještě hodně přidat na fantazii nebo nadhledu, abychom došli k výstižnějšímu českému ekvivalentu „vlastní stát“. Ve své volnosti však Pivoň jako překladatel místy až přestřelil, což bych si vykládal spíš jako důkaz odlišnosti popisované kultury, na kterou musí vnímavý překladatel reagovat. Odlišnost obou textů spočívá také občas jen v řazení informací. Např. o podmínce, že romský soud *krísi* musí být nezávislý na rodinných vazbách, se dozvíme ve slovenském textu hned na začátku kapitoly (na s. 50), zatímco romská verze se k tomu dostane až v průběhu druhé (romské) strany (s. 52).

Romská část knihy je po jazykové stránce psaná v dialektu, kterým se mluví na jihozápadním Slovensku a ve většině komunit v Česku. Rozdíly oproti olaštině používané v České republice jsou z historických důvodů marginální (mluvčí pocházejí z téže oblasti, kde bydlí autor) a nahodilé a souvisejí spíš s příbuzenskou než geografickou vzdáleností. Jen minimálně se liší od olašských (podle tamějšího úzu lovárských) romštin v Maďarsku či v cílových destinacích jinde ve světě, nemluvíme-li o jiných vlašských skupinách jako jsou Kalderaši apod.

Velkou překážkou pro srozumitelnost jazyka je – alespoň pro Neroma, který prošel středoevropským školstvím – umístění čárek, třeba na str. 45: *Kado khelimo taj o Šorimo, kerel pe palaj dopaš rat, addík kado náštik avel, ke kadala fejlura keren pe ando Bijav, míte le Rom, Rom-i feri ando Románo Sokáši taj sar o svunto Dejl kamel.*

(Tento tanec a polévání [vínem] se provozuje po půlnoci, dříve to není možné, neboť tyto zvyky se provádějí na svatbách po celou dobu existence Romů, jen podle romských tradic a jen, pokud svolí Pánbůh).

Vzhledem k tomu, že v knize používaný jazyk není standardizovaný a že Peter Stojka volí (přirozeně) hodně fonetický zápis včetně značení délek, neliší se psaná podoba příliš od mluvené. Nejisté je postavení palatál před e a i, kde se jeho zápis, inspirovaný slovenskou romštinou, odlišuje od zápisu školní slovenštiny.

Z nedostatku kodifikace plyne nejasnost zápisu těch jevů, které v matrixovém jazyce (slovenském) chybí jako např. gemináta. Pokud je Peter Stojka místy označí, můžeme předpokládat, že jsou výrazné, např. *keŕŕi* (s. 35), *šuto* (s. 53), *táršaššágo* (s. 67) nebo *fontoššo* (tamtéž). Ale nevíme, které případné další nejsou pod vlivem zvyků ze slovenštiny vůbec zapsány. V některých dalších ohledech není jeho zápis založený úplně na slovenštině. Jedná se o užívání pomlčky, a to pro oddělení členu (ovšem nejednotně, např. *pe-j thana* – „na stanovištích“, s. 35, *alepej droma* „cestou“, s. 9), pro psaní spony (nedůsledně, např. *barváloj* – „je bohatý“, na s. 63 – vs. *barvále-j* – „jsou bohatí“, na s. 35) a pro izolaci určitých morfémů (např. *le-l* „vezme“, s. 35, nebo *sa-s* „byla“, s. 35, nebo *le-s* „ho“, s. 67). Další rozdíl je v psaní x pro označení neznělé uvuláry, ve slovenštině psané spřežkou ch. I apostrof patří do ortografického inventáře pro eufonické vynechání hlásek, ovšem občas bez jasné motivace (např. *av'la* – „bude“, s. 35, jinde však správně *č'avla kodo čáčo* – „jestli to bude pravda“, s. 89).

Svéráznou inovací je užívání velkých písmen u odvozenin společenských kulturních institucí jako hostina, svatba, jazyk apod. Na jedné straně připomíná inflaci velkých iniciál v němčině v 16. století, které vyústilo v současnou normu, že se všechna podstatná jména uvádí velkým písmenem. Na druhé straně se tu promítá autorova intuice, že se jedná o něco buď jedinečného, nebo posvátného (tak jako se občas píše v češtině velkým písmenem zájmena odkazující na Boha).

Peter Wagner

Luminița Mihai Cioabă

Lacrimi rome – Romane asva

[Romské slzy]

Ro Media, București 2006, 276 s., ISBN (10)973-86817-8-2

Luminița M. Cioabă (vlastním jménem Maria Mihai) je jednou z nejznámějších představitelk současně romské literatury v Rumunsku. Po několika sbírkách poezie, divadelních hrách a učebnicích romštiny se ujala tématu historického a sesbírala cenné výpovědi pamětníků romského holocaustu.

Publikace začíná zajímavou předmluvou, jež je krátkým exkurzem do období Antoneskovy fašistické diktatury v Rumunsku a ohlédnutím za jeho činy spáchanými na Židech a Romech. Jejím autorem je jeden z předních znalců holocaustu v Rumunsku, Izraelec Jean Ancel, který svým třicetistránkovým elaborátem zasazuje sebrané výpovědi do historicko-teritoriálního kontextu. Zaměřil se na podobnosti a rozdíly v situaci Romů a Židů před válkou i během ní, pokusil se o srovnání způsobu deportace do Podněstří (Transnistrie) a života ve vyhnanství, jenž v obou případech představoval zoufalou snahu o přežití. Nachází zde mezi jejich osudy mnoho paralel, mimo jiné se zamýšlí i nad okolnostmi, jež doprovázely první snahy o zdokumentování hrůzných válečných událostí. Výpovědi o židovském holocaustu byly shromažďovány hned po skončení války, kdežto Romové si svá svědectví uchovávali po dlouhá desetiletí jen v ústním podání. I přesto dospívá k závěru, že ač jsou výpovědi ovlivněny uběhlým časem, je jejich hodnota stále velmi aktuální a jejich sesbírání se stává počinem zasluhujícím uznání.¹

Těžiště knihy tvoří třináct výpovědí pamětníků tragických událostí druhé světové války. Jedná se o záznamy rozhovorů vedených Luminițou M. Cioabou, která nutnost zdokumentování výpovědí odůvodňuje přeživším Romům zejména potřebou uchovat tuto část historie pro další generace. Úpěnlivá prosba, aby se lidé myšlenkami vrátili do minulosti, je v rozhovorech zachována a prolíná se celou knihou. Výpovědi tak působí jako doslovné přepisy rozhovorů. Z knihy se pouze v některých případech dozvídáme, kdy, kde a s kým byl rozhovor pořízen, přibližný či přesný věk respondenta vyplývá z rozhovoru. Otazník také zůstává nad tím, jsou-li výpovědi upravovány, některé pasáže vynechávány apod. S jistotou lze konstatovat, že rozhovory byly vedeny v romštině. Rumunský překlad se pak často

1 Celé znění předmluvy je k dispozici na internetových stránkách: http://www.divers.ro/uploads_ro/37660/lacrimi_rome-pag_1-32.pdf

drobně liší od zrcadlové romské verze². Kdo je autorem překladu, nevíme. Romština je zaznamenána pomocí mezinárodní transkripce a jejím redaktorem není nikdo jiný než zastánce a propagátor tohoto pravopisu Gheorghe Sarău.

Výpovědi jsou svědectvím o temném období druhé světové války a jejím dopadu na ty Romy z Rumunska, kteří byli ve čtyřicátých letech deportováni do Podněstří. Toto rozhodnutí bylo jak v souladu s rasovou politikou německé říše, tak s Antoneskovým plánem homogenizovat rumunský lid. Hrůzy, které Romové zažívali při deportaci a na místě, kde žili v zemljankách, ponechání osudu bez možnosti jakékoliv obživy, v žalostných hygienických podmínkách, ale i prožité utrpení při návratu do vlasti nebo krutost strážníků, částečně ilustrují následující ukázky z výpovědí těch, kteří přežili:

2 Např. místo jedné otázky položené v romštině a její odpovědi, je v rumunštině odpověď rozdělena do otázek tří (str.76-77), jindy pak je řečeno v romštině, že Romové jedli nedopečené brambory, v rumunštině se dozvídáme, že byly nejen nedopečené, ale i bez soli a másla.

Život před válkou

Grancea Traian (99 let):³

Tume kaj bešenás?

P-o *kimpo*. Sa khaté, anθ-o Porumbacu. Numa' sas ame' cěre haj grast haj 3asas le grastenča kaj i *pěšúnea*. Thaj bale, thaj grast nikėrasas. Haj kėrasas buti kakavea ba-kreanqė, rėtiaqė, balenqė, s-orro kodola kėrasas.

Haj tut sas tu' família? Sas tu' čhaworrė, sas tu' romni?

Sas ma' romni haj trin čhaworrė.

Sode bėrs sas tu'? Sanas baro, sanas...?

Sokotisar: sĭ šovardeš bėrs dē *kana* avileam. Duj bėrs bešleam 'othe. Sode bėrs sas ma'? Sas ma' *vo* treànda thaj šov, treànda thaj eŧta bėrs.

No, phen amenqė!

Haj nigėrde ame'. Sas ame' cěre. Anθ-o kutàri *tĭmpo*, kėrėn so kamen tumarė cėrenča! O *žandàri* – kė „*por-nin* tume“!

Haj tumen so phendean? „Kaj nigrės ame', raja?“

„So kėrės, raja amenča?“- „Sĭ ma ěrdino, te 3an“.

Život v Podněstří

Melu:⁴

Haj kaθar penas paj?

Peasas paj anθa' o Bugu. Ěl kašt anasas le' anθa o vės kaj sas paša'amenθe. Sas sa sar ěkh *tilo-mėtro* anθ-o vės dē katxal *bordėja* 'othal. Haj 3asas: mĭrĭ dej, murro dad, mĭrĭr phej, me murro phral. Činasas

Grancea Traian (99 let):

Kde jste bydleli?

Na poli, také tady v Porumbacu. Měli jsme stany a koně, s koňmi jsme chodili na pastvinu. Chovali jsme prasata i koně. Dělali jsme nádoby na dojení ovcí, na pálenku, koryta pro prasata, všechno možné.

A vy jste už měl rodinu? Měl jste ženu a děti?

Měl jsem ženu a tři děti.

Kolik vám bylo let? Byl jste už velký, byl...?

Počítej! Je to šedesát let, co jsem se vrátil a dva roky jsme byli tam. Kolik mi tehdy bylo? Bylo mi asi třicet šest, třicet sedm let.

Vyprávějte!

A odvedli nás. Měli jsme stany. „Už dost dlouho jste si se svými stany dělali, co jste chtěli,“ řekl četník, „pusťte se na cestu!“

A co jste řekli? „Kam nás odvádíte, pane?“

„Pane, co s námi děláte?“ – „Mám příkaz, abyste odešli.“

Život v Podněstří

Melu:

A odkud jste brali pitnou vodu?

Pili jsme vodu z Bugu. Dřevo jsme si nosili z lesa, který byl nedaleko od nás. Byl asi kilometr od zemljanek. Chodila tam moje máma, můj táta, sestra, já a bratr. Uřízli jsme strom co nejnižší a odnesli jsme si tolik větví, kolik

³ Str. 74–76.

⁴ Str. 38.

o kašt maj telal haj *la ùrmă* lasas le krèci, so d-aštisarasas. *A dòua zi*, 3asas haj lasas i so maj arakhasas 'othe. Haj kèrasas amenqè jag anθ-o maškar le bordejesqo, anθ-o thuw.

Haj mekhhëlas tume' te anklen avri othal?

Na anθa' o *cinùto*, p-e rāza kodea le bordejenqi. 'Othe bešasas sar, sar le phandade.

Sar bučholas o gaw?

O gaw sas anθ-e *mâr3inea* paša'o Tiraspol, *la treizeci de kilometri...* Burilova... Burilovka bučholas. Bučholas kaj *aparcininas* le *bordèja* kodola 'othal. Haj atùnca kèrdilo o milaj. Ankèsteam anθa' èl *bordèja* kodola, maj kèrdeam amenqè cèric, maj kèrdeam amenqè maj kadea kè sas maj tato. *Avilo o tîmpo...*

Avelas varekon tumenòe?

Avelas ta delas ame'... Avenas nùma' kakalenθar, sar bučhonas... xarkumàrea le neamcènça *împreună*. Te dikhën sode mule adēs, sode mule pe texàra. Kè merēnas, anθ-e sàko dēs merēnas, p-o duj sèla, bokhaθar, mizeriaθar, kè n-as le' kaj te thon pe', te xalaven pe', te kèrën...

Grancea Traian (99 let):⁵

Sar murdardea le phurea, phen-θa' manqè? Sar murdardea tirea romnea?

Dea la *pùškè* anθ-o sèro. Astardea la p-o *kimpo* kaj gèlo pala' laθe... Apo', dea, phaglea ma' muro punro le *sape-nça*, le xanevneança, o *neàmco*, te lel la romnea, te cùmidel la... Woj ci muklea pe' thaj mudardea la. Dea la *pùškè* anθ-o sèro, nič *vaj* na kèrdea.

O Del te jertil la! Sar bučholas?

Te jertil la o Del, phene! *Măria*.

jsme pobrali. Další den jsme se tam vrátili a vzali jsme, co jsme ještě našli. Oheň jsme si dělali uprostřed zemljanky, všude bylo plno dýmu.

A oni vás odtamtud nechávali chodit pryč?

Z místa, kde byly zemljanky, jsme nesměli odcházet. Byli jsme tam jako vězni.

Jak se jmenovala ta vesnice?

Ta vesnice byla na okraji Tiraspolu, třicet kilometrů..., Burilova.... Burilovka se jmenovala. Tak se jmenovalo to místo, kde byly ty zemljanky. Potom přišlo jaro. Přestali jsme bydlet v zemljankách a postavili jsme si venku malé stany, už bylo tepleji.

Chodil za vámi někdo?

Chodili tam, aby nám dávali... Chodili tam jen ti, jak se jmenovali... četníci, spolu s Němci, podívat se, kolik lidí umřelo tento den, kolik následující den. Každý den tam umíralo dvě stě, tři sta lidí, hladem, bídou, neměli, kde se umýt, čím se umýt...

Grancea Traian (99 let):

Jak zabili vaši ženu? Povězte nám, jak ji zabili?

Střelil ji do hlavy. Chytil ji na poli a šel za ní, já jsem za ní jít nemohl... Ten Němec mi hlavní zlomil nohu, aby mi vzal ženu, aby ji znásilnil... Ona se nenechala, a tak ji zabil. Střelil ji do hlavy. Přitom nikomu nic neudělala.

Bůh jí odpust! Jak se jmenovala?

Bůh jí odpust, sestrol! *Măria*.

5 Str. 86–88.

**O Del te avel les mīla leθar haj sea le mulenθar kaj
mule 'othe anθ-o Bugo!**

Apo', mule *dëstùl*. Apo', anθa' tumarë...

Haj achīlean le chaworrënça akana.

Mule, ol chaworrë.

Apo', mule angla' laθe?

Pala' laθe. Mule pala' laθe, le *ñifososθar*, n-as kon maj
phiravel lenqë *dë grijë*. Mule. (...)

Bože, slituj se, nad ní i nad všemi našimi ostatními
lidmi, kteří tam u Bugu zemřeli.

Zemřelo jich hodně. I z vašeho rodu...

A vy jste pak zůstal s dětmi sám.

Zemřely mi i děti.

Ony umřely dřív než ona?

Po ní. Zemřely až po ní, na tyfus, neměl se o ně kdo sta-
rat. Zemřely. (...)

Petra Dobruská

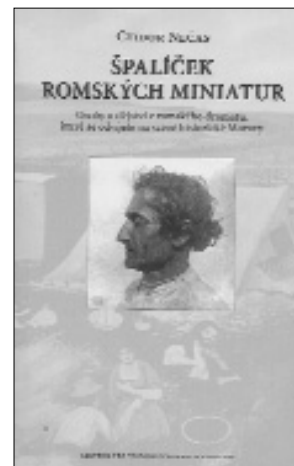
Ctibor Nečas

Špalíček romských miniatur.

Osoby a dějství z romského dramatu,
které se odvíjelo na scéně historické Moravy.

Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2008, 123 s.,

ISBN 978-80-7325-151-2

Další z publikací brněnského emeritního profesora Ctibora Nečase týkající se historie Romů svým způsobem doplňuje předchozí syntetickou studii Romové na Moravě a ve Slezsku (1740-1945), která vyšla v roce 2005. Sám autor za inspirátorku ke Špalíčku romských miniatur v předmluvě označil paní Zdeňku Jařabovou a knihu dále připsal památce Mileny Hübschmannové.

Samotná kniha ve svých jednotlivých kapitolách mapuje v drobných příbězích osudy romského etnika na Moravě. Nejedná se přitom o historickou práci, která by se snažila popsat detailně dějiny jako celek, ale spíše ukázat, jakým způsobem se obecnější události promítly do života jednotlivců nebo komunit. Každá kapitola z knihy se věnuje některému z mezníků v dějinách Romů. Začíná příchodem Romů na Moravu a končí reflexí holocaustu Romů. Čtenář má možnost seznámit se stručně s vybranou etapou života Romů na Moravě. Každá z těchto etap je rozšířena o ilustrativní případy, resp. o jednotlivé osudy komunit nebo jednotlivců.

Sám autor rozděluje jednotlivé kapitoly na ty, které jsou kompilací z dosavadní literatury nebo na ty, které jsou původním textem. Společné všem kapitolám je, že po obecném úvodu je vždy popsán jeden příběh.

V úvodní kapitole, nazvané „Almužníci“, je představen příběh sestavený na základě záznamů středověkých kronik o putování čtyř romských skupin v čele s králem Cindelem. V kapitole nechybí citace, popisující skupiny Romů, které putovaly tehdejší Evropou. Jiný typ příběhu nabízí část nazvaná „Zběhové“, jejímž obsahem je popis Romů stíhaných v 18. století pro útek z místa usazení. Čtenář zde nalezne informace o způsobu oblékání i o fyzickém zjevu tehdejší jedné skupiny moravských Romů. Následující kapitola „Dva pohledy na romská sídliště“ představuje romské osady na Moravě v první polovině 20. století. Nejprve promlouvá neromský pozorovatel o osadě v Bojkovicích a dále jsou citovány vzpomínky romského obyvatele osady u Oslavan.

Na výše uvedených příkladech se ukazuje, jak různorodé prameny (často nuceně, pro jejich nedostatek) autor použil. Široká škála pramenů umožnila autorovi zobrazit z různých pohledů život romských komunit v minulosti.

Mezi kapitoly, které si zaslouží pozornost, nesporně patří kapitola o školním vzdělávání romských dětí na Moravě. Byla sestavena podle zpráv shromážděných v letech 1935-1936 a 1940-1941. Její součástí je výčet obcí, kde

navštěvovali romští žáci místní školy. Čtenář se mj. dozví, že již v polovině třicátých let v Ivani, Uherčicích a Bylnici poznali, že romští žáci nemají sedět ve zvláštních „cikánských“ lavicích, ale mají být začleněni do kolektivu. Příčina neúspěchu romských žáků ve škole byla již v této době zčásti přičítána nedostatečné znalosti vyučovacího jazyka. Na kapitulu o základním vzdělání bezprostředně navazují osudy dvou prvních romských vysokoškoláků (Tomáše Holomka a Antonína Daniela).

Kapitola „Uprchlíci“ je věnovaná problematice útěků romských vězňů z míst jejich násilné internace (Hodonín u Kunštátu a Osvětim). Jednotliví uprchlíci jsou představeni stručnými biografickými údaji. Mezi nimi je také Blažej Dydy, který byl po válce odsouzen za své chování ke spoluvězňům v koncentračním táboře v Osvětimi. Svědectví proti němu přitom odmítli podat Romové z okresů Uherský Brod, Uherské Hradiště a Zlín, tedy z jeho domovského kraje. Dalším z „uprchlíků“ je Vincenc Daniel, kterému se podařilo utéct z Osvětimi. S jeho osudem se díky A. Bialeckej, lektorce vzdělávacího oddělení Památníku Osvětim, seznamují mladí lidé z celého světa. Na základě jeho vězeňské fotografie, vytvořila A. Bialecka původně fiktivní příběh, který končil smrtí na popravišti. Neměla tušení o tom, že Vincenc Daniel přežil. Nyní může vyprávět jeho dramatický příběh se šťastným koncem.

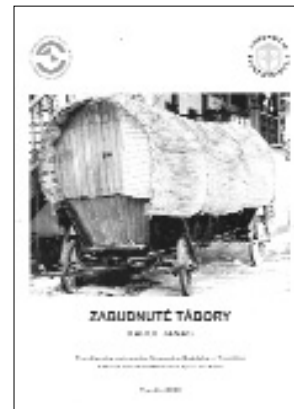
Nepominutelnou součástí knihy je její obrazová příloha, kde je ke každé kapitole připojen obrazový doprovod, ve formě dokumentu nebo fotografie. Chybějící poznámkový aparát je nahrazen informacemi o použitých prameňech v textu. Jednotlivé kapitoly jsou samostatnými příběhy (miniaturami), ze kterých čtenář může poznat střípky z historie Romů na Moravě. Celoživotní studium, erudice a zápal autora znovu přinesly nový cenný přírůstek do řady jeho děl o romské historii.

„Miniatury“ tak nejsou vyčerpávající historickou prací, ale je za nimi neuvěřitelné množství neúnavné práce. Vzhledem k různorodosti témat si v nich „to své“ najde každý, kdo se o Romy nebo o historii zajímá.

Petr Lhotka

Karol Janas
Zabudnuté tábory

Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka 2008, 133 s.,
ISBN 978-80-8075-310-8

Trenčianská univerzita Alexandra Dubčeka vydala jako výstup dvou grantových projektů GA VEGA útlou knížku Karola Janase, která sleduje proměny hospodářského a sociálního postavení Romů na Slovensku v letech druhé světové války. Je třeba jistě ocenit zejména to, že se autor rozhodl zabývat dosud málo známou historií slovenských internačních táborů (resp. pracovních útvarů) pro Romy, vybudovaných v letech samostatné Slovenské republiky. S výjimkou několika článků slovenských i českých historiků-romistů (z nich zejména Ctibora Nečase, který napsal před rokem 1980 o slovenských táborech články do Nových obzorů 17, 1975; 19, 1977; a *Tereziňských listů* 10, 1980) se zatím systematictěji problémem slovenských táborů nikdo nezabýval. Je vlastně s podivem, že zatímco o českých pracovních a internačních táborech se vede již několik let velmi intenzivní diskuse, o postavení slovenských Romů za války vlastně víme z odborné literatury především to, že se nestali obětí holocaustu. Péči Mileny Hübschmannové a jejích spolupracovníků vyšly rozsáhlé vzpomínky na toto období (*Po Židoch Cikáni I.*, 2005, dále část memoárové knihy Eleny Lackové *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*, 1997), které zachycují perzekuci Romů ze strany slovenské vlády. K. Janas je ale v podstatě prvním slovenským autorem, který se zabývá detailněji na základě práce s historickými prameny jak obecnějšími problémy postavení Romů za Slovenské republiky, tak i samotným vznikem a organizací pracovních útvarů a zajišťovacího tábora v Dubnici nad Váhom. Na toto téma vydal již několik článků i v časopise *Romano džaniben* (jevend 2002, jevend 2003, řilaj 2004), sledovaná knížka jeho dosavadní poznatky shrnuje a přináší i nové informace z posledních výzkumů.

V krátkém úvodu podává autor přehled dosud vydané literatury o slovenských Romech za druhé světové války. Bohužel vůbec neuvádí vzpomínky, které Milena Hübschmannová sebrala se svými spolupracovníky a ještě za svého života stihla připravit k vydání (kniha vyšla s několika předmluvami v roce 2005), zmiňuje pouze vzpomínkovou knihu vydanou René Lužicou (*Keď bola vojna, nebol som doma*, 2004). Za historický základ své práce považuje starší monografie Ctibora Nečase o českých a slovenských Romech v letech 1939-1945 (po roce 1992 už ve svých studiích i v obsáhlé monografii nevěnuje Nečas větší pozornost slovenské problematice, nicméně z některých nově uváděných souhrnných údajů pro ČSR je možno odvodit např. počty Romů z celostátních soupisů i pro Slovensko). Na s. 10 recenzované knížky najdeme poněkud nejasnou informaci, že v souvislosti s pokusy vlády slovenského státu

o likvidaci kočovnictví, které byly podle něj prováděny násilným usazováním, se hodlá zabývat také „vznikem prvých rómských osád“. Zaměření legislativy Slovenské republiky proti kočovnému způsobu života jistě nelze zpochybnit, ovšem údaj o osadách je asi nedorozuměním. Existenci romských osad na Slovensku dnes již dokládá výzkum přinejmenším hluboko do novověku (minimálně 16.-17. století), jen malá část Romů žila na tomto území skutečně nomádským způsobem života.

Jak vyplývá z další kapitoly (Početný stav rómskej populácie na Slovensku do roku 1940), Karol Janas bohužel dostatečně nerozeznává migrace a tzv. potulný způsob života od kočování (většina kočovných, tzv. olašských Romů se dostala na území Slovenska a do střední Evropy po zrušení nevolnictví v Rumunsku ve druhé polovině 19. století). V textu autor vysvětluje směřování pojmů „kočovníci“ a „tuláci“ tak, že rozdíly mezi nimi nerozeznávali sami úředníci v dosažitelných dokladech. V tom má jistě pravdu, nicméně v úvodu mohl rozdíl vysvětlit a zejména věnovat alespoň poznámku skutečnosti, že řada opatření proti „potulnému způsobu života“ se dotýkala i po staletí usedlých Romů žijících v osadách (např. těch, kteří během sezony pracovali, resp. prodávali své výrobky v širším okruhu – Ctibor Nečas a Jana Horváthová je zpravidla označují jako polokočovné, resp. kočovné řemeslníky, v uherských pramenech však najdeme podle mého názoru vhodnější termín „polousedlí“ – viz např. soupis z roku 1893). Slovenští i maďarští Romové (ti byli usazeni v regionech jižního Slovenska osídlených maďarským obyvatelstvem) žili usedle převážně v osadách v blízkosti majoritních vesnic a městeček. Uherský soupis z roku 1893, který popisuje autor také poněkud nepřesně, zachycoval podrobně např. způsoby obživy Romů, kočovné skupiny zaznamenal především v jihozápadních a jižních částech dnešního Slovenska. Podle Emilie Horváthové se jich tehdy na území slovenských žup pohybovalo okolo 600.

Vývoj počtu Romů žijících na Slovensku v meziválečném období je možno alespoň přibližně rekonstruovat na základě evidence dle domovské příslušnosti, eventuálně četnických soupisů (ve svých pracích – viz např. *Historický kalendář*, 1997, s. 57 – podrobněji rozebírá jejich výsledky Ctibor Nečas, např. k roku 1925 udává pro Slovensko dle policejního soupisu více než 60.000 Romů). Karol Janas se v této souvislosti pokouší v první kapitole o sledování příslušníků „romské národnosti“ na základě výsledků oficiálních sčítání obyvatelstva v letech meziválečné ČSR. Tato snaha podle mého názoru nevede k relevantním výsledkům, ostatně autor sám to na s. 13 a 21 také konstatuje. V roce 1921 sčítací komisaři „romskou národnost“ vůbec nezjišťovali a výsledky na Slovensku i v českých zemích jsou výrazně podhodnocené. Ani sčítání z roku 1930 (stejně jako mimořádné sčítání v prosinci 1938) zdaleka nedokázalo podchytit všechno romské obyvatelstvo. Další uváděné sčítání z roku 1940, na jehož základě vytvořil kartogram rozložení „romské národnosti“ (s. 22), autor blíže neanalyzuje. V pozn. č. 37 (s. 19) hovoří pak o tom, že u různých autorů se odhad počtu Romů na Slovensku v letech 1938-1940 pohybuje v rozmezí od 30 až po 100 tisíc (Emília Horváthová). Domnívám se, že hlavním důvodem kolísání počtu osob příznávajících romskou národnost nebyla obava z perzekuce, jak připouští Janas podle Podoláka, ani větší intenzita migrací, ale nejasná sebeidentifikace většiny Romů a libovůle či neznalost sčítacích komisařů při zjišťování jejich příslušnosti. Ostatně nezáměr úřadů (např. Slovenského statistického úřadu) o přesnější evidenci romského obyvatelstva potvrzuje sám autor (s. 21). Přesnější odhad celkového počtu romského obyvatelstva v první polovině 20. století by tedy zřejmě mohlo poskytnout jednak důkladnější využití policejních fondů, jednak srovnání na základě rozsáhlejšího výzkumu regionálních archivních zdrojů.

Ve druhé kapitole se zabývá Karol Janas podrobně zákonodárstvím proti kočovníkům a „potulným Cikánům“ v letech samostatného slovenského státu. Z pochopitelných důvodů věnuje největší pozornost těm vyhláškám a nařízením, v nichž byly zakotveny postupy při zřizování a provozu pracovních táborů. Jak už jsem uvedla, jen okrajově

jsou zmíněna opatření, která se týkala v první řadě usedlých Romů – např. otázkám likvidace romských osad ležících v blízkosti významnějších komunikací, zákazů vstupu do měst, ghettoizace a ostrakizace. Opomíjí také roli příslušníků Hlinkových gard při razích proti romským osadám. Opět se v této souvislosti z nepochopitelných důvodů vůbec nezmiňuje o svědectvích Eleny Lackové a dalších pamětníků, zprostředkovaných v dílech publikovaných zásluhou Mileny Hübschmannové. Přínosný je naopak jeho podrobný popis vnitřní organizace pracovních útvarů, v němž vychází zejména z vlastního rozsáhlého archivního výzkumu.

Totéž platí o dalších dvou kapitolách, v nichž autor popisuje poměrně podrobně historii jednotlivých pracovních útvarů na severozápadním Slovensku. Jak sám uvádí, původním záměrem jeho práce bylo zachycení těchto diskriminačních opatření vůči Romům pouze v regionálním rozměru – v bývalé trenčínské a tatranské župě. Proto se ve třetí kapitole věnuje pouze pracovním táborům v Dubnici nad Váhom, v Ilavě a v Ústí nad Oravou. Na s. 3 uvádí umístění některých dalších pracovních útvarů (Hanušovice nad Topľou, Bystré, Petič, Jarabá), o těch však neuvádí nic bližšího. Za vlastní jádro celé práce je možno považovat čtvrtou kapitolu, věnovanou problematice vzniku a historie tzv. zajišťovacího tábora v Dubnici nad Váhom. Ten vznikl až koncem roku 1944 po likvidaci zdejšího „pracovního útvaru pro Cikány a asociální živly“, jeho zřizovatelem bylo Ministerstvo národní obrany. Na rozdíl od předcházejících pracovních útvarů vycházel jednoznačně z etnického principu – soustředěny v něm byly často celé romské rodiny. Kapacita tábora byla několikanásobně překročena, ministerstvo nedokázalo zajistit ani vhodné oblečení a stravu pro těžce pracující „zajištěnce“. Už v polovině prosince 1944 propukla v táboře epidemie skvrnitého tyfu, které do poloviny února dalšího roku podlehl čtyřicet tři osob. Nakazil se dokonce jeden ze slovenských strážců, vojáci odmítali vykonávat strážní službu, nastalého chaosu využila řada zajištěnců k útěku. Hrozilo nebezpečí, že se nákaza rozšíří do okolí, zejména do blízkého zbrojního závodu. Proto zasáhly v Dubnici přímo německé vojenské jednotky, které zabránily nepokojům, ale nákazu se nepodařilo zastavit. Ve spolupráci s německým vedením dubnického zbrojařského závodu nakonec rozhodlo místní velení wehrmachtu o fyzické likvidaci vězňů tábora, kteří byli podezřelí ze šíření nákazy. Dne 23. února 1945 příslušníci německého vojenského komanda v předem připravené jámě brutálním způsobem usmrtili celkem dvacet šest osob romského původu (devatenáct dospělých mužů, jeden chlapec, šest žen, jedna z nich v sedmém měsíci těhotenství). Část z nich byla postřílena, někteří těžce zranění se pokoušeli z jámy vylézt, popravčí četa je však zasypala hlínou, která nejméně osm dosud žijících osob udusila. Tábor pak fungoval až do dubna, kdy jej ustupující německé jednotky podpálily, po rozebrání trosek zmizely veškeré stopy po jeho existenci. Oběti masakru pak byly exhumovány počátkem května 1945.

V závěru své knížky Karol Janas konstatuje, že úřady slovenského státu vlastně neměly žádnou koncepci tzv. řešení cikánské otázky, jejich opatření si v mnohém protiřečila a ve většině případů se je ani v praxi nepodařilo plně realizovat. Perzekuce romského obyvatelstva byla v principu mírnější než v okolních státech, v závěru války však došlo i k případům fyzické likvidace, podobným popsánému masakru v Dubnici nad Váhom. Počet obětí se bohužel dosud nepodařilo upřesnit, stejně jako nebyla uzavřena otázka počtu likvidovaných osad, spoustu úkolů pro další výzkum samozřejmě skýtají také nedostatečně prozkoumané prameny k historii zbývajících pracovních táborů (celkem jich bylo jedenáct). V autorově shrnutí nenajdeme zmínku o účasti slovenských Romů na frontách 2. světové války, které líčí pamětníci ve sborníku Mileny Hübschmannové. Knižka Karola Janase je opatřena celkem účtyhodným seznamem prostudovaných archivních fondů, v seznamu literatury však chybí především již zmíněné práce českých autorů. Práci uzavírá anglické a německé resumé.

Nina Pavelčíková

Kathrin Janka (ed.)
Geraubte Leben. Zwangsarbeiter Berichten
[Uloupené životy. Zprávy o nuceně nasazených]
Böhlau Verlag, 2008, 357 s., ISBN 978-3-412-20092-3

Vzpomínky pamětníků na události druhé světové války bylo už vydáno poměrně velké množství. Jsou tedy *Uloupené životy* – *Zprávy nuceně nasazených* ještě něčím významné? Pro kladnou odpověď mluví hned několik faktů.

Uloupené životy jsou souhrnem zpráv, jež psaly oběti nuceného nasazení pro nadaci Vzpomínka, zodpovědnost a budoucnost (Erinnerung, Verantwortung und Zukunft). Vznik samotné nadace byl významným zlomem v přístupu německé společnosti k obětem nacistických perzekucí, a to nejen k vězňům pracovních a koncentračních táborů, ale i k nuceně nasazeným v továrnách i u statkářů fašistického Německa. V roce 1999 se tehdejší prezident Johannes Rau omluvil jménem německého obyvatelstva všem nuceně nasazeným. O dva roky později začala fungovat nadace Vzpomínka, zodpovědnost a budoucnost, jejímž hlavním cílem bylo shromáždit příběhy obětí nucených prací a odškodnit je. Pro některé nuceně nasazené bylo finanční odškodnění podstatnou pomocí v jejich často těžkém životě, hlavní efekt však byl jiný: „Cenná není výška odškodnění, ale vědomí, že nejsme zapomenuti a opuštěni,“ říká jedna z nuceně nasazených, Polka Irena Woszczyńska.

Jedním z důvodů, proč *Uloupené životy* připomínat, je tedy už solidarita vůči všem obětem (odškodněno bylo více než 1,66 miliónu osob), a důležitý signál, že jejich utrpení nejsou zapomenuta.

Velkým přínosem knihy je také její všeobecnost a komplexnost. Na pětaticet zachycených příběhů pochází od pamětníků z mnoha zemí Evropy, např. z Ruska, Ukrajiny, Polska, Československa, Slovinska, Litvy, Srbska a dalších. To byl ostatně i cíl editorů, zachytit pokud možno co nejkomplexněji jednak typické příběhy jednotlivých skupin (rasových, národnostních, sociálních, mužů i žen, emigrantů atd.), ale zároveň ukázat i šíři a rozdílnosti jednotlivých lidských příběhů, jejich specifika a zvláštnosti. Editori připouštějí, že přes všechna stanovená kritéria výběru příběhů nemohli nakonec některé příběhy zveřejnit, většinou proto, že jejich autoři mezitím zemřeli nebo se je nepodařilo kontaktovat. Soubor tedy poskytuje jedinečnou možnost seznámit se se situací nuceně nasazených v jednotlivých zemích Evropy. Na druhou stranu není v souboru tato geografická rozdílnost přehledně ukázána – příběhy jsou řazeny chronologicky (dle počátku perzekuce). Toto kritérium by snad mělo smysl, pokud by celku předcházela periodizace jednotlivých období perzekucí a příběhy by tedy byly dokladem vývoje historické situace. Takto však řazení příběhů působí spíše nahodile a čtenář si z nich jen pracně skládá celkový kontext. Nosnější by

bylo příběhy pamětníků zařadit dle jednotlivých států a neopominout ani podrobnější historický úvod do dějinných událostí a specifik jednotlivých zemí. Redakci vůbec chybí podrobnější historická erudice a garance – jako by se tu ukazovala profese editorky Kathrin Janka (právnička) – v souboru není zřetelný historický pohled.

Naopak cenné jsou fotografie, dobová korespondence a další pramenné dokumenty, vztahující se k obětem perzekucí. Požadavkům odbornosti také odpovídá jmenný rejstřík – škoda, že chybí soupis odborné literatury k tématu.

Každé heslo obsahuje stručný medailon jedné perzekuované osoby, včetně fotografie, poté je uveden příběh dotyčného, jeho vlastními slovy, jak byl nadaci zaslán. Data, geografické a některé historické souvislosti jsou dále vysvětleny či rozvedeny v poznámkovém aparátu na konci příběhu.

Kniha dokumentuje 35 takto uloupených životů. Snad tyto příběhy lidí, kteří mají svému okolí co říci, obohatí naši svobodnou, ale snadno zapomínající a „nepříjemné“ události vytěsňující společnost.

Pro soubor je typické, že každý příběh pamětníka je naprosto odlišný, co do osudů, ale i způsobu prožívání (rezignace, odpor, smíření) a samozřejmě formy vyprávění. Tato různorodost se ukazuje i na příbězích tří romských pamětníků, které jsou v knize obsaženy.

„Jmenuji se Margita Baníková, narodila jsem se 14. listopadu 1935 v osadě Olka v okrese Humenné na Slovensku. V době druhé světové války jsme žili s mojí rodinou ve vesnici Dubnica, okres Nitra. Tato oblast byla obsazena Němci. Mého otce, Vasilu Ference, narozeného 6. 10. 1910, odvedli Němci, stejně jako jiné muže z Dubnice.“ Zpráva Margity Baníkové zaujme už na první pohled nejen krátkostí vyličeného příběhu, ale i úsporností vyjádření: krátké, jednoduché věty, omezené většinou na pouhá fakta, jako by události vyprávěl někdo nezúčastněný. Jen občas zazní i subjektivní hlas vypravěčky. Margita Baníková dále popisuje, jak si později přišli Němci i pro matku s dětmi, rodina utekla do lesa, kde se ukrývala čtyři dny, ale byli chyceni a odvezeni do pracovního tábora. Díky tomu, že děti velmi křičely, když je chtěli oddělit od matky, zůstala rodina pohromadě. V pracovním táboře (Dubnica nad Váhom – r. 1944 se stal největším pracovním táborem pro slovenské Romy)¹ musela matka a děti tvrdě pracovat. *„My děti jsme pracovaly v kuchyni. Škrábaly jsme brambory, umývaly nádobí nebo dělaly jiné pomocné práce[...] Odpočinout jsme si mohly až večer na baráku, bez ohledu na to, jestli nám bylo pět nebo dvanáct. Můj mladší bratr měl tři roky a musely jsme na něho dávat pozor, a přitom pracovat.“* Ničivá byla hlavně nejistota a bezmocnost: *„Měli jsme hlad, Němci nás bili, znásilňovali ženy. [...] Němci byli celý den opilí a my jsme se jich báli, protože jsme nevěděli, co s námi ve své opilosti provedou.“* Útrapy však čekaly rodinu i po válce: *„Na začátku roku 1945 jsme byli osvobozeni ruskými jednotkami. Šli jsme pěšky domů, cesta byla podminovaná, moje sestřenice šlápla na minu a přišla o nohu.“* Příběh končí příznačně prosbou o pomoc při vyhledání důkazných materiálů, protože pamětnice byla velmi malá a nemá dokumenty, potvrzující, že její rodina byla v táboře držena. Jednoduchost vyprávění – jež právě svojí strohostí působí o to naléhavěji – může být dána faktem, že Margita Baníková byla v době internace velmi mladá, měla devět let, svou roli mohl hrát i účel textu – oficiální žádost o účast na odškodnění – nebo snad i ostych ze svěřování svých drastických vzpomínek.

Příběh další slovenské Romky, Heleny Bagárové, už používá rozvitější vypravěčskou formu, i když podobně jako Margita Baníková, i tato vypravěčka se na nejdrastičtějších místech svého příběhu odmlčí, jako by už nechtěla a nemohla vypravovat dál.

1 Jako pracovní fungoval tábor v Dubnici nad Váhom od září 1942, od listopadu 1944 byl jeho status transformován na tábor zajišťovací, do nějž už byly internovány celé romské rodiny – pozn. red.

Helena Bagárová staví pozdější utrpení do kontrastu k spokojenému a šťastnému životu před válkou: „V čase svobody se vedlo mně a mým třem sourozencům dobře. Můj otec pracoval na stavbách vil pro bohaté lidi. Za tuto práci byl velmi dobře placen. Také matka pracovala u bohatých gádžů, a nejenom ona, všechny cikánky to tak dělaly, aby měly na zimu brambory, dřevo na topení, slámu, slamníky a mouku. [...] Měly jsme od bohatých gádžů obnošené šaty, dřeváky a punčochy, které pro nás ty gádže pletly. My jsme se k nim chovali velmi hezky, a oni se chovali hezky k nám.“ Toto vyprávění, které se v podstatě shoduje s výpověďmi jiných romských pamětníků (a např. je velmi podobné vzpomínkám E. Lackové v její knize *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*), je přerušeno válečnými událostmi. Už dříve je ve vzpomínkách zmíněno znásilnění Heleny německými vojáky, s jehož následky se ani později nikdy nevyrovnala („Jsem svobodná, nikdy jsem se nevдалa, a to proto, že jsem byla od Němců jako malá holka znásilněna. Je to pro mě strašné, když o tom musím znovu mluvit.“) Ve vzpomínkách je dále líčen útek rodiny do nedalekého lesa, kde se rodina schovávala ve vyhrabané díře v zemi a živila se tím málem, co zimní les poskytoval. Rodina se tu skrývala asi dva měsíce, od 10.10.1944 do 1.1.1945. „Byla zima a my jsme nemohli ani jednou sejít do blízké vesnice, protože Němci už věděli, že prohráli válku a řádili jako šílení. Některé cikány, kteří to zkusili jít do těch vesnic, Němci zastřelili. Ale potom partyzáni podminovali most a vyhodili ho do vzduchu, takže cikáni mohli utéct. V tom lese Máša jsme prožili všechno. Měli jsme nemoci, katar, tuberkulózu, zápal plic, omrzliny na nohách a rukou. Spali jsme na holé zemi, po stěně bunkru tekla voda, udělali jsme si uprostřed malý ohníček, jedli jsme pošlá zvířata, až jsme z toho onemocněli.“ Podobně jako jiné uprchlé rodiny však zjistili, že ani po válce se nemají kam vrátit: „1. ledna 1945 jsme se vrátili k našemu domu, ale ten už nebyl, protože Němci všechno zničili. Museli jsme po válce naši osadu znovu vystavět. A to je ještě dnes důkaz. Je to překrásná osada.“

Zatímco obě ženy-pamětnice se zaměřují spíše na prosté vyličení svého životního příběhu (jako by hlavním cílem bylo spíše dosvědčit čtenáři, že se tyto události opravdu staly), třetí pamětník, Karel Holomek, zasazuje své paměti do širšího historického a společenského kontextu – klade velký důraz na pronásledování na základě rasového původu, doplňuje historický kontext, svá tvrzení dokládá odkazy na odbornou literaturu. Nesoustřeďuje se také jen na své osudy, ale věnuje se tragickým příběhům celé rodiny Holomků (mj. uvádí jména a konkrétní stručné údaje o svém dědečkovi Pavlu Holomkovi, svých strýcích a tetách, kteří zahynuli v Osvětimi). Velmi zajímavé jsou vzpomínky českého protektorátního četníka Bodyho, který pomáhal rodině Holomků a varoval je před razími gestapa. Velmi působivý je příběh jedné pamětníkovy tety, která sice byla jako Árijka vyjmuta z transportu, ale nechtěla opustit své děti, a proto šla s nimi. Naštěstí byla díky zásahu Bodyho zachráněna, její děti však musely být až do konce války ukrývány ve sklepě. Vypravěč také vzpomíná na útek a ukrývání svého otce, který již dříve vystudoval práva na Karlově univerzitě a jako známý člověk byl gestapem intenzivně hledán.

Poté pamětník přechází k vlastnímu příběhu, kdy byl spolu se svou sestrou ukrýván u matčiných příbuzných na moravském Slovácku (zejm. v Miloticích a Dubňanech): „Z této doby si pamatuju na lehké stažení žaludku, které cítím i dnes, když se ocitnu v uzavřeném prostoru a zvenčí slyším štěkat psa. To byl totiž signál, že přišla stráž a že já a sestra musíme být okamžitě strčeni někam do skříně, do sklepa či vinného sklípku.“ Karel Holomek měl v té době pět let, jeho sestra tři. Razie gestapa se konaly minimálně jednou měsíčně. Děti se ale i v době „relativního klidu“ mohly venku ukazovat jen co nejméně. Velmi silně pak působí Holomkovo závěrečné hodnocení válečných událostí: „Nebezpečná byla doba po zveřejnění Himmlerova výnosu o koncentraci všech ‚Cikánů a cikánských míšenců‘ do Osvětimi-Březinky, tedy od roku 1943 do konce války. Podle svých vzpomínek ale mohu

konstatovat, že konec roku 1944 a potom poslední válečný rok přinesl vlastně určité zklidnění, i co se týče honu na „Cikány a cikánské míšence“. Už to totiž budilo dojem, že žádní další nejsou.“

Jak už bylo výše zmíněno, všechny tři příběhy jsou přes společné téma odlišné různým vypravěčským stylem, podrobností líčení i postojem autorů (Margita Baníková jakoby věcný, střízlivý pohled, Helena Bagárová více emotivní, bolestný, Karel Holomek má intelektuální a historický rozhled). Všechny tři však ukazují pronásledování Romů nacisty, slovy historika Ctibora Nečase, holocaust Romů.

Marie Palacká

Adam Bartosz

**Katalog zbiorów cyganologicznych Muzeum
okregowego w Tarnowie. Catalogue of the Romany
Collections at the District Museum in Tarnów.**

(Katalog romských sbírek Okresního muzea v Tarnově)

Muzeum okregowego w Tarnowie, Tarnów 2007, 103 s., ISBN 978-83-85988-81-6

Adam Bartosz je ředitelem etnografického muzea v polském Tarnově (Muzeum okregowe w Tarnowie), už mnoho let je také nadšeným romofilem. Jeho zaujetí romským etnikem jej jako profesionálního muzejníka dovedlo k realizaci unikátního a ve své době naprosto ojedinělého nápadu. V červnu roku 1979 uspořádal v muzeu výstavu „Cikáni v polské kultuře“. Pro tuto výstavu shromáždil z řady polských muzeí, archivů a knihoven materiály k romské historii i kultuře. A v započaté práci pak pokračoval i po skončení výstavy. Ve „svém“ muzeu vybudoval romistickou sbírku, na jejímž základě pak v roce 1993 otevřel historicky první stálou expozici o Romech, jejich dějinách a kultuře. Sběrka i expozice je pod vedením schopného a tvůrčího ředitele v průběhu času citlivě rozšiřována o další přírůstky. Vydaní katalogu umožňuje konečně po letech ucelený pohled na tuto sbírku, bonusem je i to, že ukazuje také sbírkové předměty, které byly dosud uloženy jen v depozitáři, protože do stálé expozice se i po jejím rozšíření pro nedostatek místa nevešly.

Jako ředitelka brněnského romského muzea nemohu nesrovnávat. Ve srovnání se sbírkovými fondy našeho muzea není romistická sbírka tarnovského muzea tak rozsáhlá, obsahuje však hodnotné kousky, které společně vytvářejí opravdu reprezentativní soubor, jenž skvěle dokumentuje romské etnikum nejen v Polsku.

Kniha je po úvodní historické kapitole rozdělena do dvou oddílů: I. Kultura materiální, II. Romská tematika v umění. První kapitola se dále dělí na podkapitoly a v nich představené předměty užitkové, hudební nástroje, předměty magické, předměty dekorativní a hračky, oděvy a ozdoby. Nejobsažnější podkapitola – předměty užitkové – obsahuje kromě cestovních přibytků – kočovných vozů a jednoho stanu především produkty a nástroje romských řemesel tradičních nebo i současných, ale z tradice každopádně vycházejících. Jde zejména o řemeslné obory obrábějící kovy, ale i ty, které pracují s přírodními materiály. Rozsahem malá, ale pozoruhodná je podkapitola věnující se magii, kde jsou kultovní předměty rozděleny dle toho, zda sloužily romským „bosorkám“ čili vědmám k magii „falešné“ – tedy k té, s jejíž pomocí si na naivních gádžovkách vydělávaly na živobytí – anebo předměty určené k magii

vlastní, které členové romských komunit sami věřili a utíkali se k ní se svými problémy. Z takových je např. číslo katalogu 145 – *drab*, kořen neznámé byliny, který sloužil magii milostné. Muzeu romské kultury se dosud nepodařilo žádný skutečný *drab* získat, zejména s ohledem na to, že Romové u nás, na rozdíl od Romů v Polsku, už tyto magické praktiky neprovádějí. Atraktivní je kapitola prezentující v textu i fotografiích oděv, ozdoby a doplňky oděvu.

Druhá kapitola obsahuje výtvarná díla dělená dle následujícího klíče: malířství, kresba, grafika, obrazy vytvořené jinými technikami. V kapitole se pak mísí bez jasného systému tvorba romská s takzvanou tvorbou ohlasovou, tedy s díly autorů neromských, kteří se inspirovali romskou tematikou. Romští autoři tvoří svá díla na libovolné náměty, i když v katalogu se nejčastěji objevují zase jen ty romské. Je otázkou, zda romští autoři v Polsku sami preferují tuto tematiku, nebo ji z jejich děl vybírají sami muzejníci. Anebo naopak, zda zájem muzejníků vede romské autory k preferenci těchto témat. Fond výtvarného umění Muzea romské kultury, podsbírka díla romských autorů, totiž vedle romských námětů obsahuje ve velké míře i náměty z přírody a jiných oblastí života, které s Romy nemusí přímo souviset. Výtvarná sbírka tarnovského muzea místy skutečně zaujme a potěší, jen výrazné rozdíly mezi jednotlivými autory a jejich poetikou, výtvarnými technikami i celkovou úrovní děl vzbuzují při setkání na jedné stránce menší údiv (např. str. 98). Na někoho tato směsice může působit jako „pel mel“. Na druhou stranu chápou, že sběr výtvarných děl je i pro toto historicky a etnologicky orientované muzeum (stejně jako pro naše muzeum) stále spíše okrajovou záležitostí, takže výtvarná sbírka pak může působit dojmem mnoha rozličných solitérů. Ani to jí však na zajímavosti neubírá a je jistě přínosné, že katalog sbírku výtvarného umění zahrnuje.

K menším nedostatkům jinak zdařilého knižního počínu možno přičíst i občasné chyby v odkazech předmětů na fotografiích k původním popisným textům. Jedná se o nesoulad v číslování fotek předmětů, jako například na straně 43, kde panenky Carmen a Cyganka, čísla katalogu 151 a 152, jsou na fotografiích pod textem uvedeny s čísly 361, 362; podobná chyba se objevuje i na straně 50, u čísla katalogu 181, 182, přičemž fotografie omylem odkazuje na čísla katalogu 173 a 174.

Ke každému sbírkovému předmětu je v katalogu uvedena základní informace a výběrově jsou nejzajímavější sbírky ilustrovány barevnými fotografiemi. Musím přiznat, že tato forma katalogu je pro čtenáře jistě přitažlivější, než řada malých fotek ke každému katalogovému číslu jako v prvních katalogích sbírek Muzea romské kultury (Katalog výtvarného umění, 2005; Katalog fondu textilu a šperku, 2007). Kniha je psána v polštině s překlady do angličtiny nikoliv kompletními, ale spíše formou resumé. Kde je to známo, je uveden i romský ekvivalent k názvu daného předmětu. Katalog je vydán jako reprezentativní kniha v pevné vazbě, na křídovém papíře a s kvalitními barevnými fotografiemi.

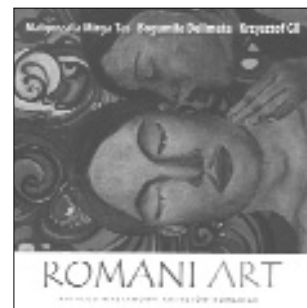
Kniha nás přivede na myšlenku, že „romská sbírka“ je skutečnou pýchou tarnovského muzea. K tomu možno ještě poznamenat, že prvotní myšlenka ředitele Bartosze, začít takovou sbírku v muzeu vytvářet, byla nejen myšlenkou bohubílou, ale také potřebnou a hlavně hodnou následování. Vždyť každé muzeum v jakémkoliv evropském městě, kde žije větší počet Romů, by si zasloužilo podobné sbírky. Otázkou je, co brání tomu, aby byly podobné sbírky založeny a budovány. Skutečnost je však taková, že řada muzeí a jejich depozitáře (i výstavy) obsahují i předměty romské provenience (často výrobky a nástroje specifických romských řemeslníků), ale bez určujícího popisu, v němž by byl romský původ uveden. Tím ztrácejí tyto sbírky minimálně půlku ze své kulturní a historické hodnoty. Jako doklady o romské kultuře jsou už pro budoucnost, ale vlastně i pro současnost, ztraceny. Nedivme se pak, že Romové nemají velký zájem muzea navštěvovat, když jsou v nich prezentovány výhradně kultury jim cizí. Nedávná zkušenost z našeho muzea toto zjištění jen poněkud peprně dobarvuje. Při oslavě svátku muzeí – muzejní noci (letos připadla na 16.5.) – nabídlo Muzeum romské kultury veřejnosti tak atraktivní program, že romská část návštěvníků

vedla s neromskou částí půtky o lepší místa k vidění a slyšení. V jejich rámci bylo možno z úst Romů na adresu zde přítomných Neromů zaslechnout velmi neuctivé narážky, které není možno ani přesně reprodukovat, ale jejichž parafráze by byla si taková: „Vy Neromové, běžte si do vašeho neromského muzea, a nám v tom jediném našem nezaclánějte!“

Přestože rozsahem je sbírka romistických předmětů tarnovského muzea nevelká, je v katalogu řada objektů, které by naše muzeum mohlo kolegům z Tarnova právem závidět. Jedná se například o výše zmíněné předměty vlastní magie (str. 41, č. k. 144, 145), housličky Ursarů, kteří za jejich doprovodu předvádějí cvičené medvědy (str. 38, č. k. 133), originální vybavení na výrobu svíček a chomout nádherně zdobený hlavami koňů (str. 16, č. k. 8, 9), či dekorativní zvonce s motivem ptáků (str. 19, č. k. 26) a mnoho jiného.

Reprezentativní kniha je nejen kompletním seznamem všech romistických sbírek tarnovského muzea, ale je také zábavnou a informativní knihou o kultuře polských Romů, u které se žádný čtenář zaručeně nudit nebude. A to je ta nejlepší forma, jak prezentovat široké veřejnosti odborně vznikající muzejní sbírky.

Jana Horváthová

Małgorzata Mirga-Tas, Bogusława Delimata,
Krzysztof Gil

Romani Art

Katalog Wystawowy Artystów Romskich

(Romské umění. Výstavní katalog romských umělců)

Romskie Stowarzyszenie Oświatowe HARANGOS, Muzeum Okręgowe w Tarnowie,
Tarnów 2008, s. 48, ISBN neuvedeno

Před několika lety se ze strany Mississippi Consortium for International Development, Okresního muzea v Tarnově a Farní romské školy v Suwałkách dostalo pozvání romským studentům z Polska k účasti na workshopu věnovanému formám a metodám práce ve prospěch společenství Romů. Workshop proběhl v listopadu 2003 v Tarnově. S tímto datem se pojí i vznik romského osvětového sdružení *Harangos* (Zvonek), jehož idea se v této době zrodila v myslích Adama Bartosze, ředitele Okresního muzea v Tarnově, a Andrzeje Mirgy, vedoucího Skupiny odborníků pro romské záležitosti při Radě Evropy.

V rámci sdružení *Harangos*, jež působí v oblasti vzdělávání a kultury, byly a nadále jsou rozvíjeny dovednosti a talenty mnoha mladých lidí, kteří patří k romské intelektuální elitě. *Harangos* je pro ně svého druhu značkou, která jim pomáhá s vlastním prosazením na počátku jejich kariéry a je také místem, v němž je společně vytvářen prostor – v rámci nápadů a lidských zdrojů – pro jejich projekty.

Se sdružením *Harangos* jsou různým způsobem spojeni tři romští výtvarníci: Bogusława Delimata, Małgorzata Mirga-Tas a Krzysztof Gil. Spojuje je skutečnost, že mají všichni svůj původ v populaci karpatských Romů a lze je asociovat s krakovským prostředím. Spojuje je také návaznost na romské motivy v umění.

Boguša (Bogusława), která pochází z Bratislavy, se s Krakovem sžila díky práci v komerčních fotografických dílnách a v Muzeu fotografie. V současnosti pobývá ve Španělsku, kde se věnuje dvěma vášním, které vzájemně doplňují její tvůrčí osobnost. Jsou jím malířství a flamenco. Její malířství figurativně představuje statické postavy, zadržené jakoby v nakročení, ve spánku, v zamyšlení, snící. S nehybnými postavami výrazně kontrastuje intenzivní, dynamická barevnost. Postavy mají často zavřené oči, což nás obrací jak k jejich vnitřnímu světu, tak také k vnitřnímu světu malířky.

Goša (Małgorzata) svůj zájem zprvu, v době svých studií na krakovské ASK (Akademie výtvarných umění), soustředila na jiné motivy než romské. V určitém okamžiku však objevila hodnoty spojené s dějinami vlastní rodiny,

jakými jsou tradice, a romská dekorativnost a symbolika – pestrost barev, množství ozdob, zlato, koně, vozy, tanec, dlouhé sukně atp. Rozhodla se tedy spojit, co jí nabízely její studiem rozvíjené malířské a řezbářské dovednosti s tím, co hrálo – a lze říci, hrálo po romském způsobu – v jejím srdci. Takto začaly vznikat obrazy plné barev, lesku a dynamiky, ve kterých líčí blízké osoby, události a symboly (postavy jsou často znázorněny v pohybu, tanci, představují dynamiku), vše viděné očima umělkyně. Małgorzata Mirga-Tas je také pravděpodobně jedinou řezbářkou na světě, která využívá k tvorbě svých děl neobvyklý řezbářský materiál – specificky upravenou lepenku. Umělecké objekty z papíru, lepenky a různých druhů papírové hmoty vznikají samozřejmě na různých místech a v konstrukcích jsou využívány různé objekty, které podle autorky představují fantastická zvířata. Žádný jiný výtvarník však nepracuje s lepenkou tak jako Goša: ta slepuje archy lepenkových krabic dohromady, aby tak vytvořila homogenní „kostky“ papírové hmoty, kterým pak pomocí pily, dláta a dalších nářadí vtiskuje tvary „Zvířete“, „Ptáka“, „Slona“ aj. Tyto objekty jsou pak upevněny pomocí dřevěných nebo kovových konstrukcí a z vnějšku je překrývá vrstva šelaku kvůli zpevnění a zvýšení jejich odolnosti. Řezby okouzlují svými pohádkovými tvary a neobyčejnou lepenkovou texturou – na první pohled to nejsou objekty ani ze dřeva, ani z překližky. Jejich zbarvení však připomíná dřevěné letokruhy nebo stínování dřevěných prken, na nichž se podepsaly různé atmosférické vlivy.

Krzysztof, nejmladší z umělců, se může pochlubit hned několika oceněními a výstavami (např. v r. 2005 vystavoval v Městském kulturním středisku v Novém Targu, v r. 2007 na Ministerstvu vnitra a administrativy ve Varšavě), a to i přesto, že svá studia na ASP v Krakově zahájil teprve v roce 2008. Jeho doménou je grafika, byť se ve své práci nebojí čerpat z nejrůznějších malířských technik (např. kresby tužkou, pastelem, křídou na kartóně, tuší a jiné), pomocí kterých vyjevuje i sděluje své umělecké dojmy. Krzysztofovy práce jsou plné tajemství a lyrismu. Postavy jsou statické a zamyšlené a nesou v sobě emoční a zkušenostní náboj. Krzysztofovy obrazy odhalují zralost mladého umělce v umělecké i duchovní rovině.

Tyto tři romské tvůrce nezmiňuji bez příčiny. Rok 2008 je totiž spojen s výjimečnou událostí, se kterou jsou spojeny jako její inspirátoři i klíčové (tvůrčí) postavy. Jedná se o projekt *Romani Art*, realizovaný Okresním muzeem v Tarnově a sdružením *Harangos* díky dotaci polského ministerstva vnitra a administrativy v rámci Programu na podporu romského společenství v Polsku. *Romani Art* sestává z řady výstav, na kterých prezentují své práce mladí romští umělci. Součástí projektu je také vydání katalogu výstavy *Romani Art* a přehlídka romské módy, která je autorským projektem Małgorzaty Mirgy-Tas.

První vernisáž výstavy se uskutečnila v neobvyklém prostředí velkého stanu postaveném na stanovišti, které je součástí muzea v Bielci u Tarnova, v rámci IX. Tábora paměti Romů (24.-27.7. 2008) organizovaného tarnovským muzeem¹. Mezinárodní Tábor paměti Romů je specifická romská pouť, organizovaná od roku 1996 Etnografickým muzeem – pobočkou Regionálního muzea v Tarnově, v němž se nachází první stálá výstava věnovaná kultuře a historii Romů. Spoluorganizátorem pouti je Centrum kultury Romů v Tarnově.

Během čtyř dní putuje tábor, složený z několika zapřažených vozů a karavanů, po jižním Polsku a připomíná si utrpení Romů v minulosti. Stanoviště tábora je již několik let na louce u lesa v obci Bielcżą, odkud pocházel mezi válečný romský král Michał II Kwiek. Odsud táborové vozy vyrážejí do přilehlých míst, kde jsou pochovaní Romové, jež byli vyvražďeni během německé okupace. Kromě obce Bielcżą jde o obce Żabno, Borzęcin a Szczeruwa. Muzejní kočovný tábor se však nezaměřuje pouze na uctění památky zahynuvších Romů, ale také na obnovení tradice kočování a je formou propagace romské kultury.

1 A. Bartosz, *The Gypsy Memory Caravan*, „Pro Memoria“, Information Bulletin, no. 10 – 1999, s. 53.

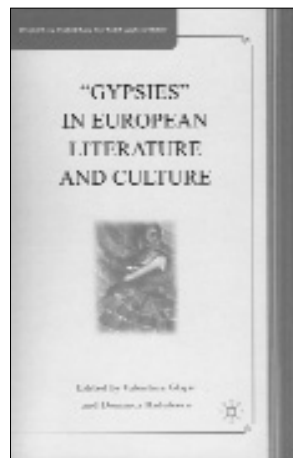
Po ukončení loňského IX. ročníku tábora byla výstava na jeden měsíc přesunuta do Etnografického muzea v Tarnově a posléze do tarnovského hotelu Tarnovia, kde byla díla romských umělců vystavována od listopadu do prosince 2008. Celkem bylo součástí expozice 48 malířských a řezbářských prací tří výše zmíněných umělců.

Kniha *Romani Art*, kterou jsou výstavy doprovázeny, je první publikací v Polsku, v níž jsou zájemci o umění zevrubně seznamováni s uměleckou činností mladé generace Romů. Je jejich prezentačním portfolioem a současně druhem alba, a to především díky kvalitě a rozměrům snímků děl zahrnutých do tohoto katalogu. Drobná publikace, která stojí za povšimnutí.

Natalia Gancarz

Z polštiny přeložil Jan Kajtosz

Valentina Glajar a Domnica Radulescu (eds.)
„Gypsies“ in European Literature and Culture
(„Cikáni“ v evropské literatuře a kultuře)
Palgrave Macmillan, New York a Basingstoke 2008, 263 s.,
ISBN 13: 978-0-230-60324-0, ISBN-10: 0-230-60324-6

Výzkum literárních či kulturních „obrazů Romů“ se řadí do širokého proudu současného společenskovědního bádání, v jehož středu stojí klíčové koncepty jako *jinakost* či *stereotyp*. V posledních letech se pozornost přesouvá od úzce vytčených analytických sond k pokusům o mezikulturní uchopení dané problematiky, například prostřednictvím tematicky pestrých sborníků, v nichž je komparativní zřetel přítomen alespoň implicitně. Reprezentativním příkladem může být soubor příspěvků různých autorů *„Cikáni“ v evropské literatuře a kultuře*, který vyšel v loňském roce v řadě Studie o evropské kultuře a historii prestižního nakladatelství Palgrave Macmillan.

Svazek otevírá studie Ronalda Leeho, která stručně shrnuje historii Romů od příchodu na Balkán po současnost, přičemž zvláštní pozornost věnuje postavení Romů v zemích střední a východní Evropy za komunismu i po něm. Velmi razantně kritizuje politiku vlád těchto zemí vůči romským komunitám; u Romů samotných negativně hodnotí zejména sociokulturní devastaci, kterou přičítá přetrvávající komunistické mentalitě. Jí Lee vysvětluje kupříkladu pasivitu romských utečenců z Česka a Maďarska, s nimiž pracoval v Kanadě: „Jevili se nejdříve apaticky, než si uvědomili, že Kanada jim dává svobodu a možnost činit vlastní rozhodnutí a pracovat na jejich uskutečňování.“ (s. 28). Lee také kritizuje romské aktivisty z postkomunistických zemí za to, že prý „nedovedli chápat demokratické romské organizace v bývalém nekomunistickém světě.“ (s. 15). V druhé vstupní stati jedna z editorek, Valentina Glajar, stručně shrnuje dosavadní bádání o obrazech Romů a představuje témata jednotlivých příspěvků.

Vlastní interpretační studie (celkem jich je jedenáct) se člení do tří oddílů. Tematicky různorodý první oddíl zkoumá obrazy Romů ve vztahu k problematice nacionalismu, přírody a vlastnictví; druhý oddíl se zaměřuje na literární zpodobování romského holocaustu; třetí se věnuje literárním a filmovým „Cikánům“ v perspektivě genderové.

Těžištěm studie Philipa Landona „Bohémští filozofové: Příroda, nacionalismus a ‚Cikáni‘ v evropské literatuře 19. století“ je rozbor románu *Sedm bratří* od Aleksise Kiviho (1870), zakladatelského textu moderní finské literatury. Na tomto díle Landon oceňuje, že namísto sentimentálního cikánského stereotypu staví ironii, a vyzdvihuje u Kiviho i vyšší míru sociální realističnosti, než s jakou dle jeho názoru evropští autoři 19. století Romy obvykle zobrazovali (s. 51–52). Analýza románu je zevrubná a průkazná; avšak kontext dobové evropské literatury, jenž má posloužit jako

kontrastní pozadí, črtá Landon v až příliš hrubých rysech. V dalším příspěvku se Agnieszka Nanceová zabývá postavami „Cikánů“ v románu Józefa Ignacyho Kraszewského *Chata za vsí* (1854). Jejím text je vcelku informativní, schází mu však hlubší metodologické ukotvení, jež by umožnilo formulovat preciznější závěry, než je hrst obecností o „jinakosti cikánské kultury“ a „autorově fascinaci Romy“ (s. 81).

Studie Marilyn Schwinnové Smithové věnovaná povídce Vsevoloda Garšina „Medvědi“ (1883) se mi jeví jako nejlepší text celého sborníku. Autorka umně skloubila jemnou literárněvědnou analýzu soustředěnou na estetické složky díla (klíčová slova, vyprávěcí perspektiva, satirické postupy, nostalgické autorské gesto) se širším pohledem literárněhistorickým (návaznost povídky na Puškinovy „Cikány“), a zejména kulturněhistorickým. Autorka pracuje s ústředními pojmy *národnosti* a *hranice* a upozorňuje, že „zrod literárního Cikána coby významné figury časově odpovídá vzestupu moderních nacionalismů.“ (s. 86). Na rozdíl od některých jiných autorů zastoupených ve sborníku přitom Schwinnová Smithová nezapomíná, že literární Cikán má leccos společného s mnohými jinými exotizujícími stereotypy, např. s postavou Indiána (s. 86). Zároveň však názorně ukazuje, jak některá topoi, jež byla těmto postavám obecně připisována, zejména svoboda a spjatost s rozlehlým prostorem, odpovídala specificky ruskému nacionálnímu sebeobrazu: „V průběhu ‚civilizačního‘ vývoje představoval putující (*voľnyj*) Cikán to, čím býval i ‚Rus‘“ (s. 95).

Cenná je i studie Abby Bardiové analyzující vztahy mezi cikánstvím a vlastnictvím v britské literatuře. Určité pochybnosti vzbuzuje ovšem volba analyzovaných textů: romány *Na Větrné hůrce* Emily Brontëové (1847) a *Orlando* Virginie Woolfové (1928) jsou časově, tematicky i stylově dosti odlehlé; dojem jisté ahistoričnosti studie posiluje i vsunutí pasáže o anticikanismu v renesanční Anglii. Nicméně samotné rozborů obou románů, jež tvoří jádro příspěvku, přesvědčivě dokládají autorčinu tezi, že postavy Cikánů v *Orlandovi* a figura ambivalentního Heathcliffa v románu Brontëové destabilizují patriarchální pojetí vlastnictví. V této souvislosti autorka inspirativně poukazuje na to, že je zapotřebí zkoumat nejen podobu literárních „obrazů Romů“, ale rovněž „katalyzační funkci“ takovýchto figur, tedy například to, jak jejich příchod na scénu ovlivní jiné postavy v daném díle (s. 113).

Blok věnovaný romskému holocaustu otevírá studie jedné z editorek sborníku, Valentiny Glajarové, o románu Stefana Kanfera *Osmý hřích* (1978). Autorka podtrhuje zejména dobový přínos románu: jednalo se o „první hojně čtený popis vyvraždění Romů v nacistickém Německu“ (125–126) a o „první anglicky psaný literární text zabývající se *Porrajmosem*“ (128). Protagonista díla, romský chlapec Benoit, přežije koncentrační tábor. V průběhu svého dalšího života postupně zakusí sedm tradičních křesťanských hříchů, především však, posedlý myšlenkou na pomstu, pronásleduje bývalého krutého nacistického kápa Eleazara. Ten je, jak se ukáže, Benoitovým starším bratrem (všichni ostatní členové rodiny v táboře zahynuli). Benoit nakonec Eleazara po mnohaletém pátrání vystopuje na Pannenských ostrovech a uškrtní jej. Glajarová precizně rozebírá etickou ambivalenci postavy Benoita (oběť, viník?) i klíčovou roli zapominání (jež Benoit pokládá za „osmý hřích“) a paměti v jeho příběhu. Nicméně řadu dalších podstatných otázek, jako jsou kupříkladu Benoitův vztah k jiným marginalizovaným skupinám (Židé, černoši) či žánrové zařazení díla (thriller, dokumentární román?), Glajarová spíše jen letmo nastiňuje.

Studie Lucie Cherciuvé se zaměřuje na historický román Zaharii Stancu *Cikánský tábor* (1968) líčící tragický osud rumunských Romů za druhé světové války (deportace do Podněstří,¹ brutalita četnictva, hlad, zima, epidemie tyfu).²

1 K osudu Romů v Rumunsku za druhé světové války viz recenze: L. M. Cioabă, *Lacrimi rome – Romane asva* v tomto čísle *RDŽ* – pozn. red.

2 Dramatizace románu – pod původním názvem *Šatra* – se v režii Miloše Horanského hrála roku 1989 v Divadle E. F. Buriana.

Cherciuová se k Stancuovu ztvárnění Romů staví dosti kriticky, přitom ovšem není příliš zřejmé, jaká vlastně jsou východiska jejího hodnocení. Některá se jeví jako vysloveně pochybná: těžko lze vyčítat literatuře samotný fakt, že pracuje s „negativními či pozitivními stereotypy“ (s.162) či s romantizací a exotizací (s.163) nebo že někdy „nahrazuje historii mýty a alegoriemi“ (s.163). I laika zarazí, když Cherciuová autorovi vytýká „zastírání historických faktů o druhé světové válce“, a přitom jedním dechem uvádí, že historické bádání o daném tématu se začalo rozvíjet až po roce 1989 (s.166).

Základní rozpor u Cherciuové ovšem tkví v tom, že od vylíčení Romů (notabene v beletrickém díle!) vyžaduje na jednu stranu historickou pravdivost a faktickou správnost, na druhou stranu bezvýhradně pozitivní vyznění (Romové se nemají stavět „do nepříznivého světla“, s.166). Cherciuová tedy zastírá dvojí fundamentální rozdíl: jednak mezi beletrií a literaturou faktu, jednak mezi přesným popisem a kladným hodnocením. Toto dvojstupňové zmatení se bohužel v bádání o literárních obrazech Romů (i jiných marginalizovaných skupin) obecně rozmohlo natolik, že se z něj již stala určitá norma. Přístup Cherciuové v tomto smyslu nevybočuje z přijímaného průměru. To rozhodně neplatí o třetím z příspěvků věnovaných romskému holocaustu, v němž se Ferdâ Asyaová pokouší dovodit, že jeho skutečnou příčinou byl odpor nacistů i Evropanů obecně „k anarchistickému duchu romského národa“ (s. 147), jejich „lásce ke svobodě, rovnosti, nezávislosti a spolupráci“ (s. 147), jejich „potřebě žít blízko přírodě“ (s. 151), „neporušitelné přirozenosti“ (s. 148) a zejména jejich „tradici komunistického anarchismu a ekologického anarchismu“ (s. 149). Tato fantasmagorická ahistorická projekce, opřená mj. o citáty z Kropotkina a kořeněná roztomile vágními časovými určeními („ve středověku“, „časem“, „potom“), je zřetelným varováním, že ten, kdo se nekompetentně snaží Romy hájit, ve skutečnosti často jen prosazuje nějakou svou preferovanou ideologii – třeba i za cenu primitivní stereotypizace Romů. Dle logiky Asyaové lze dokázat cokoliv čímkoliv; bylo by možné vyjít například z údajné blízkosti Romů přírodě a ztotožnit *romipen* třeba s vegetariánstvím.

Podobnými problémy trpí i studie druhé z editorek, Domniky Radulescuové, zařazená do třetího, genderově zaměřeného bloku, byť tato autorka postupuje daleko obezřetněji než Asyaová. V první části své studie se Radulescuová pokouší doložit spřízněnost mezi „životním stylem Cikánek a hereček commedie dell'arte v raně novověké Evropě“ (s. 196), svou tezi však doplňuje i odkazy na postavy Cikánek v commedii dell'arte a – nepříliš organicky – také poznámkami o životě a tvorbě anglické autorky Aphry Behnové (1640–1689). Druhá část studie se věnuje postavě Cikánky v jedné z her italské divadelnice Franky Rameové (nar. 1929). Východiskem Radulescuové je feministická teze o „dvojím útlaku“ žen v marginalizovaných společnostech: romské ženy jsou podle ní vystaveny útlaku jednak ze strany majority, jednak ze strany patriarchálních struktur romské společnosti.

I ve výkladu Radulescuové se setkáváme s ahistoričností a mísením reálné roviny s rovinou umělecké fikce. Avšak autorka víceméně otevřeně připouští, že její představa „Cikánky“ je ze všeho nejspíše typizovanou projekcí: kupříkladu hlavní postavu hry Franky Rameové označuje za „Cikánku ve všech utlačovaných ženách, která se s křikem chce prodat ven, bezstarostně se toulá po ulicích, vyzkoušet si magii, naučit se trochu ‚čarovat‘ a pro změnu se trochu pobavit.“ (s. 208) V kontextu celého sborníku vyvstává ovšem otázka, co vlastně badatele opravňuje k takto vyhocenému využívání vybraných cikánských stereotypů. Jejich – údajně pozitivní – „politický význam“ (s. 209)? Anebo to, že se pisatel proklamativně staví na stranu utlačovaných? U Radulescuové navíc místy není zřejmé, co přesně si do figury Cikánky vlastně projektuje. Na jednom místě například popírá zvěsti o údajné promiskuitě hereček commedie dell'arte a raně novověkých Romek (s. 197). Jinde však zdůrazňuje jejich „sexuální nezávislost“ (s. 203) anebo volný sexuální život „cikánky“ Aphry Behnové i mnoha jejích literárních postav, jež prý „smazávají rozdíl mezi pannou a kurtizánou“ (s. 202), což si ani při nejlepší vůli nedokážu představit.

Příspěvek lana Hancocka se zabývá sexualizací romských žen v majoritní euroamerické kultuře. Autor se na malé ploše pokusil téma zachytit v časovém oblouku rozklenutém od příchodu Romů do Evropy až po přítomnost. Jisté pochybnosti přitom vyvolává zejména stručná pasáž věnovaná cikánskému stereotypu v současné Americe. Nezdá se mi přesvědčivé vyvozovat z hrstky článků v časopisech typu *Cosmopolitan*, inzerátů na webové aukční síni eBay či knih o „cikánské milostné magii“, že „romskou identitu nadále do značné míry ovládá neromský svět, Hollywood, romanopisci a novináři.“ (s. 188) Nicméně s Hancockovým závěrem, že „stereotypy nemusí být zlovolné, pokud jsou vnímány právě jen jako stereotypy“ (s. 189), se nelze než ztotožnit.

Nejpřínosnější studií genderového oddílu je příspěvek Aimee Kilbaneové o podobách cikánství v Hugově *Chrámě Matky Boží v Paříži*. Autorka ukazuje postavu Esmeraldy jako „hybridní figuru“, jež je pro pařížský dav „napůl známá a napůl exotická“, a proto představuje „vhodný symbol překračování hranic“ (s. 222). Navíc se na Esmeraldě vyjevuje niterné spojení jinakosti s *podívanou* („spectacle“): Jiné si přisvojujeme ve fascinovaném či zděšeném, jakoby „divadelním“ pohledu. Oba tyto aspekty – estetickou hybridnost i vystavenost na odív – navíc Esmeralda sdílí se samotnou pařížskou katedrálou (s. 229). Dalším ztělesněním cikánství je básník Pierre Gringoire, historická postava, která ovšem v Hugově díle působí, jako by do renesanční Paříže zabloudila z bohémské éry francouzského romantismu. Kilbaneová upozorňuje, že výraz *bohémien* (původně „český“, posléze „cikánský“) se v novém významu „bohémský“ začal užívat velmi záhy po vydání *Chrámě Matky Boží* (1831), a soudí, že Hugův román mohl v tomto sémantickém posunu sehrát důležitou úlohu (220).

Poslední text sborníku stručně probírá některé středo- a východoevropské filmy s romskou tematikou vzniklé po pádu železné opony. Jeho autorka Dina Iordanová filmy pro přehlednost rozděljuje na „drsně realistické“ (sem podle ní spadá např. i český film *Marián*, 1996) a na „politicky korektní sladáky“ (s. 237–239). Dobírá se standardního závěru, že „filmoví Cikáni“ a skuteční Romové mají jen velmi málo společného, realisticky však připouští, že „užívání Cikánů jako ‚metaforického materiálu‘ bude pokračovat, dokud se prodává.“ (s. 240)

Sborník „*Cikáni v evropské literatuře a kultuře*“ je tematicky, metodologicky i kvalitativně natolik různorodý, že hodnocení jednotlivých příspěvků lze jen obtížně shrnout na společného jmenovatele. Snad se dá úhrnem říci, že badatelská přínosnost studií bývá nepřímo úměrná vervě, s níž se daný autor snaží hájit a propagovat romskou kulturu – nebo spíše svou představu o ní.

Daniel Soukup